

ANI VELIKÁ, ANI BOHATÁ

Obraz přírody u Andreje Platonova

Monika Woźniak

Život a dílo Andreje Platonova

Polský literární časopis *Literatura na Świecie* v roce 1996 publikoval číslo věnované Vladimíru Majakovskému a Andreji Platonovovi. Platonovovy texty doprovázel komentář Viktora Jerofejeva, předního ruského postmoderního spisovatele, a rovněž diskuze polských literárních kritiků. Ti Platonova chválili za to, jak se mu podařilo popsat totalitarismus, a za to, že „se pokusil postavit šílenství doby“. Pouze jeden z účastníků diskuze, Tadeusz Komendant, vznesl otázku, zda takový náhled Platonovovi nepodsunuje něco, co u něho není, a s výmluvnou pochybovačností dodal: „Někdy mám pocit, že pořád věřil v komunismus.“¹

Tato, pro svou dobu příznačná výměna názorů charakterizuje běžnou recepci Platonovova díla. Většina badatelů s ním zachází jako se zásadně antiutopickým a antikomunistickým spisovatelem, nebo se jeho představám revoluce a komunismu nevěnuje vůbec. Místo toho mají sklon zdůrazňovat formální kvality jeho díla nebo ho vykreslují jako spisovatele blízkého existencialismu, psychoanalýze, či dokonce fenomenologii. Velká pozornost je v těchto studiích věnována otázce náboženství a Platonovovým vazbám na modernismus a ruskou náboženskou filosofii (zejména Fjodorova). Jak poznamenává Marija Čechonadskich, „Platonovův odkaz byl vytrvale oddělován a izolován od marxistické tradice a diskuzí levé avantgardy.“² V posledních letech se ovšem situace začíná pomalu měnit a badatelé překračují limity paradigmatu totalitarismu a poukazují na odlišné filosofické a literární kontexty.³

¹ Henryk Chłystowski, Andrzej Drawicz, Tadeusz Komendant, Katarzyna Osińska, Adam Pomorski a René Śliwowski, „Platonow po polsku – dyskusja redakcyjna“, *Literatura na Świecie* 7, č. 300 (1996), s. 134–156, zde 153..

² Maria Chehonadskih, „Soviet Epistemologies and the Materialist Ontology of Poor Life: Andrei Platonov, Alexander Bogdanov and Lev Vygotsky“ (disertační práce, Kingston University, 2017), s. 40. Dostupné z: eprints.kingston.ac.uk/id/eprint/38850/. Disertace Marie Čechonadskich obsahuje dobrý přehled existující platonovovské literatury a jejích hlavních tendencí. Viz rovněž článek Joan Brooks, který analyzuje příklady postsocialistických interpretací a předkládá několik poznámek k rané recepci jeho díla („Postsocialist Platonov: The Question of Humanism and the New Russian Left“, in *The Human Reimagined. Posthumanism in Russia*, ed. Colleen McQuillen a Julia Vaingurt, Boston: Academic Studies Press, 2018, s. 218–243).

³ Viz např. Igor Čubarov, *Kollektivnaja čuvstvennosť. Teorii i praktiki levogo avangarda* (Moskva:

Vydělování Platonova ze socialistického a revolučního myšlení lze chápat jako zvláštní případ obecnější liberální tendence zobrazovat velké spisovatele jako nepolitické nebo nanejvýš jako rozpolcené mezi talentem a ideologií, podobně jako se přistupuje k Majakovskému nebo dokonce k pozdnímu Tolstému. V Platonovově případě je to však rovněž důsledkem komplexního a jedinečného charakteru jeho psaní a specifického postavení utopie v jeho rámci. Platonovovy nejslavnější knihy – *Jáma*, *Džan*, *Čevengur* – jako by oscillovaly mezi utopickým a dystopickým myšlením, které matou kritiky i čtenáře. Jako by prohlašovaly současně palčivou touhu po komunismu s jeho naléhavostí, ne-li nezbytností, i bolestné uvědomění si jeho aktuální neexistence, která se může stát důkazem jeho nemožnosti.

Formální kvality Platonovova literárního díla – jeho mnohotvárné a nápadité užívání ironie, kombinace sakrálnosti, patosu a mytických prvků s grotesknem – ještě dále komplikují představu o jeho filosofických a společenských názorech. Interpretace způsobů, jimiž uplatňuje oficiální sovětský jazyk, či nezúčastněných („zevšedňujících“, abychom použili termínu Olgy Meerson⁴) popisů násilí se u různých badatelů liší. Totéž platí o Platonovově místy nezvykle konkrétním nebo nečekaně abstraktním jazyce, který „mísí řeč nevzdělanců, naivní ozvláštňování a pojmy ze sovětské ideologie a filosofie“⁵ a je plný překvapivých spojení a deformované skladby. Navíc není zřejmé, do jaké míry byl jeho obrat k poetice socialistického realismu (byť zcela jedinečného druhu) ve třicátých a čtyřicátých letech diktován vnější nutností.

Platonov se narodil jako Andrej Klimentov v roce 1899 v osadě blízko Voroněže (ve středním Rusku) jako syn zámečnicka zaměstnaného v železničních dílnách (v mládí pracoval i Platonov na železnici). V roce 1920 vstoupil do komunistické strany, byl však brzy vyloučen pro potíže se stranickou disciplínou. V následujících letech opakovaně znovu podával přihlášku, nebyl však nikdy přijat. V roce 1921 vystudoval elektrotechniku na voroněžské polytechnice. V následujících letech pracoval jako inženýr na rekultivačních, melioračních a elektrifikačních opatřeních, což mu poskytlo východisko k mnoha literárním dílům. V roce 1922 debutoval sbírkou poezie, psal romány, povídky, scénáře a novinové články. Větší část jeho pozůstalosti, částečně tvořené nedokončenými pra-

Izdatělskij Dom VŠE, 2016); McKenzie Wark, *Molecular Red. Theory for the Anthropocene* (Londýn: Verso, 2015); Chehonadskih, „Soviet Epistemologies“; Robert Bird, „Articulations of (Socialist) Realism: Lukács, Platonov, Shklovsky“, *e-Flux 91* (May 2018), e-flux.com/journal/91/199068/articulations-of-socialist-realism-lukacs-platonov-shklovsky/; Pavel Khazanov, „Honest Jacobins: High Stalinism and the Socialist Subjectivity of Mikhail Lifshitz and Andrei Platonov“, *The Russian Review 77*, č. 4 (2018), s. 576–601.

⁴ Viz např. Olga Meerson, „Andrei Platonov’s Re-familiarization“, *Essays in Poetics. The Journal of the British Neo-Formalist Circle 26* (2001), s. 21–37. [Tento výraz navrhujeme jako překlad anglického „re-familiarising“, jež užívá citovaná autorka a jež je zrcadlovým odrazem Šklovského pojmu ostranění, anglicky defamiliarization, česky ozvláštňování. – Pozn. překl.]

⁵ Artemij Magun, „Otricatělnaja revoljucija Andreja Platonova“, *Novoje literaturnoje obozrenije 6* (2010), magazines.gorky.media/nlo/2010/6/otricatel'naya-revoljucziya-andreya-platonova.html.

cemí, byla publikována teprve posmrtně (v kritických edicích až v posledních letech). Přestože jeho talent oceňovali Gorkij i Lukács, jen obtížně si vydělával na živobytí a trpěl nedostatkem financí. Po celý život bojoval s cenzurou a nepřátelsky naladěnou kritikou, která dosáhla svého vrcholu na počátku třicátých let, když Stalin osobně odsoudil jeho protibyrokratické texty jako protisocialistické. Byť se Platonovovi samotnému poštětilo uniknout stalinským čistkám, byl v roce 1938 zatčen jeho syn, který v pracovním táboře zemřel na zápal plic. V následujících letech se Platonovovi podařilo publikovat alespoň omezený počet děl. Zároveň působil na frontách druhé světové války jako voják i válečný dopisovatel. Zemřel v roce 1951 na zápal plic.⁶

Příroda ve voroněžských člancích

Téma přírody se v Platonovově díle objevuje od samého počátku; je jedním z ústředních témat novinových článků z dvacátých let, z nichž tři jsou přeloženy v přítomném čísle. Platonov přispíval do několika voroněžských novin, kde psal o řadě témat, od aktuálních událostí a publikací – například o válce v roce 1920 – až po obecnější, filosofičtější otázky, v nichž se věnoval například úloze vědy, kritice náboženství a proletářské estetiky. V textech z tohoto období je zřetelně patrný vliv myšlenek Proletkultu a Bogdanova, především v jeho chápání proletářské kultury a v kosmologických představách.⁷ Byl rovněž činný na voroněžské literární scéně, psal básně a povídky.

Toto období bylo přerušeno rokem 1921, kdy vypukl hladomor ještě zhoršovaný suchem. Tento okamžik formoval Platonovův obraz přírody a jeho následný vývoj. „Napříště se náš žal a vroucí duše nezchladí v podobě umění, nýbrž v podobě práce, která proměňuje hmotu a převrací svět,“⁸ prohlašuje v jednom článku, a v následujících letech také dával přednost praktickému boji proti suchu a úkolům zavlažování před literární prací.⁹ Byl stále plodným přispěvatelem voroněžských periodik, ačkoli se soustředil hlavně na témata související se suchem a vyzýval k vytvoření soustavy organizací pro boj proti suchu za pomoci zavlažování. Novinová kampaň dosáhla vrcholu v zimě roku 1921 a měla praktické výsledky, byť daleko menší, než Platonov původně očekával. V lednu 1922 pozemkový úřad voroněžské oblasti zřídil hydrifikaci komisi

⁶ Platonovovu biografii uvádí např. první kapitola Thomas Seifrid, *A Companion to Andrei Platonov's „The Foundation Pit“* (Boston: Academic Studies Press, 2009), s. 3–32.

⁷ Viz např. kapitulu „Consciousness and Matter: Platonov in Voronezh and Tambov (1917–1926)“ in Thomas Seifrid, *Andrei Platonov: Uncertainties of Spirit* (Cambridge: Cambridge University Press, 1992), s. 32–55; Seifrid, *A Companion*, s. 38 a násl.; Chehonadskih, „Soviet Epistemologies“; Natalja Bočarova, „Tvorčestvo A. Platonova i estetika Proletkulta“ (d disertace, Rossijskij gosudarstvennyj pedagogičeskij universitet im. A. I. Gercena, 2004).

⁸ Andrej Platonov, „Žizň do konca“, in *Sočiněnija*, sv. 1, díl 2 (Moskva: IMLI RAN, 2004), s. 180–183, zde 180.

⁹ Platonov užívá namísto zavlažování slova „hydrifikace“ (*gidrifikacija*) v úsilí o nalezení „komunističtějšího“ slova. Můžeme to rovněž interpretovat jako snahu užívat slovo podobnější „elektrifikaci“. Viz editorský komentář in Platonov, *Sočiněnija*, sv. 1, díl 2, s. 313–314.

(která byla v dalších měsících několikrát přejmenována a reorganizována) pod jeho vedením. Novinové články z let 1922 a 1923 se týkají převážně činnosti této komise.

Počátek dvacátých let je často popisován jako prometheovské či utopické období Platonovova myšlení. Články skutečně často vyzývají lidské vědomí a svědčí o víře v kosmické poslání vědy. Platonov ve dvacátých letech mluví o „říši vědomí“ jako o bytostné podstatě proletářské kultury a sociální revoluce. Vědomí staví do protikladu k animálnímu, instinktivnímu životu a popisuje je jako „nejvyšší formu organické energie“¹⁰ a největší zbraň proletariátu v zápase s přírodou. Jak poznamenává Marija Čechonadskih, tento „raný, schematický bogdanovismus, který si představuje nového člověka jako stav čirého vědomí“, Platonov opouští kolem roku 1924, aby jej nahradil komplexnější představou.¹¹ Thomas Seifrid také správně poznamenává, že články z dvacátých let nejsou zcela koherentní a Platonov často kombinuje vyzývání vědomí se silně materialistickými poznámkami.¹²

Příroda je v člancích z dvacátých let většinou zobrazována jako největší nepřítel proletariátu. „Příroda je bělogvardějec,“ říká Platonov otevřeně v textu „Zemčeka“¹³ a v „Černém spasiteli“ dodává: „Buržoazie je štěně. Skutečný nepřítel je příroda, vesmír, jež dosud obdivují a opěvují zaslepení, zpitomělí básníci.“¹⁴ Některé z článků jsou technooptimistické a předkládají velké projekty přeměny přírody například změnou teploty na Sibiři skrze transformaci jejího krajinného uspořádání za použití výbušnin.¹⁵ Platonov konečně často popisuje zemi jako stroj, který je pro něho „zázrak“, „bratr“ lidí, vylepšený a zdokonalený obraz člověka.¹⁶

Platonov však ve svém proklamovaném nepřátelství vůči přírodě zdaleka není jednostranný. Současně – někdy dokonce v jednom textu – žehrá na odcizení lidí z jejich přírodního prostředí. Je si dobře vědom důležitosti metabolické rovnováhy a projevuje starost o dopady moderního zemědělství. Zemi, píše, nelze neomezeně vyčerpávat monokulturním zemědělstvím, ale je ji třeba revitalizovat a zúrodnovat. V textu „Boj s pouští“ z roku 1924 Platonov označuje moderní zemědělský systém za „plenění podstaty a ničení výrobních sil země“¹⁷ (tuto myšlenku později opakuje jeden z hrdinů povídky

¹⁰ Andrej Platonov, „U načala carstva soznanija“, in *Sočiněnija*, sv. 1, díl 2, s. 143–146, zde 145. O říši vědomí pojednávají rovněž další články téhož svazku, zejména „Golova proletariata“, „Dostojevskij“, „Proletarskaja poezija“ a „Slyšnyje šagi (Revoljucija i matematika)“.

¹¹ Chehonadskih, „Soviet Epistemologies“, s. 144.

¹² Seifrid, *Andrej Platonov*, s. 38 a násl.

¹³ Andrej Platonov, „Zemčeka“, in *Sočiněnija*, sv. 1, díl 2, s. 206–208, zde 208.

¹⁴ Andrej Platonov, „Čjornyj spasitel“, in *Sočiněnija*, sv. 1, díl 2, s. 156–157, zde 156.

¹⁵ Viz Andrej Platonov, „Ob ulučšenijach klimata“, in *Sočiněnija*, sv. 1, díl 2, s. 306–308. Použití výbušnin bylo doporučováno také v dalším textu, viz „Velikij rabotnik (O razvitii v Rossii vzryvnoj kultury)“, in *Sočiněnija*, sv. 1, díl 2, s. 248–250.

¹⁶ Andrej Platonov, „Da svjatitsja imja tvojo“, in *Sočiněnija*, sv. 1, díl 2, s. 39–40, zde 40.

¹⁷ Andrej Platonov, „Borba s pustyněj“, in *Sočiněnija*, sv. 1, díl 2, s. 276–278, zde 276.

„První Ivan“);¹⁸ podobná obvinění jsou obsažena v „Revolučním sovětu země“, otištěném v překladu v přítomném čísle. Ve stejném textu poukazuje na dezertifikaci jako výsledek lidské činnosti. V „Zemědělských otázkách čínského polního hospodářství“ Platonov mluví o „oběhu látek“ (*krugovorot veščestv*), který by měl být zlepšen. Způsoby tohoto zlepšení je možné hledat v tradičních zemědělských postupech, jako je užívání výkalů k zúrodnování půdy, která „musí být živena, aby nás živila“.¹⁹

Platonov navíc vedle vychvalování strojů a rozvoje výrobních sil dobře chápe, že technologie není ideologicky nevinná. Už ve „Světle a socialismu“ (publikovaném v překladu v přítomném čísle) nahlíží na „uhlí a železo“ hluboce materialisticky jako na inherentně kapitalistickou formu energie a postuluje nutnost vědomého hledání socialistické technologie. Ve dvacátých letech opakovaně poukazuje na obnovitelnou energii jako klíč k rozřešení rozporu mezi růstem a rovnováhou. Největší naděje většinou vkládal do slunce, nejdemokratičtějšího energetického zdroje, v tom smyslu, že je relativně rovnoměrně distribuován, je dostupný, neomezený a obnovitelný.²⁰ „Země musí zůstat celá a neposkrvněná a veškerý přepychový život lidstva ať jde plně na účet slunce,“ říká v „Boji s pouští“.²¹ Slunce může být zdrojem nadbytku, jenž by jinak musel být získáván exploatací omezených sil země a dělníků. Platonov si navíc i sám svět představuje jako tvořený světlem. Ve svém uvažování kombinuje vědeckou inspiraci (zájem o vztah mezi hmotou, světlem a energií byl tehdy obecně běžný) s mytologickými prvky. Marija Čechonadskih k přítomnosti těchto prvků u Platonova uvádí:

Připomíná nám, že téměř ve všech starověkých náboženstvích má život původ ve světle. Platonov, jako stoupenec Bogdanova, tak věří, že intuice byla prvním stupněm vědění a staré mýty nyní nabývají vědecké formy. [...] Proto se v jeho díle nachází tolik lidových mýtů o slunci.²²

¹⁸ Povídka, složená převážně z jeho starších novinových článků (včetně „Boje s pouští“), měla podobu rozhovoru novináře s dělníky a byla zveřejněna v roce 1930. Více k jejímu pozadí a vztahu s Platonovovou inženýrskou činností v komisi uvádí Tomas Langerak, „Ob odnom ‚techničeskom‘ proizvedenii Andreja Platonova. Očerok ‚Pervyj Ivan‘“, *Russian Literature* 46, č. 2 (August 15, 1999), s. 207–18, [https://doi.org/10.1016/S0304-3479\(99\)00055-1](https://doi.org/10.1016/S0304-3479(99)00055-1).

¹⁹ Andrej Platonov, „Voprosy selskogo chozjajstva v kitajskom zemledelii“, in *Sočiněnija*, sv. 1, díl 2, s. 235–236. Miéka Erley dává tento text do souvislosti s Marxovými úvahami o sociálním metabolismu, viz Miéka Erley, „The Dialectics of Nature in Kara-Kum‘: Andrei Platonov’s *Dzhan* as the Environmental History of a Future Utopia“, *Slavic Review* 73, č. 4 (2014), s. 727–750, zde 742 (pozn.); *On Russian Soil: Myth and Materiality* (Ithaca: Northern Illinois University Press, 2021), s. 158 (pozn.).

²⁰ Někdy poukazuje také na další obnovitelné zdroje, jmenovitě vodu, úzce související s jeho zkušenostmi se stavbou hydroelektráren. Viz Andrej Platonov, „Voda – osnova socialističeskogo chozjajstva (Sila rečnogo podpertogo potoka kak osnova energetiki chozjajstva buduščego)“, in *Sočiněnija*, sv. 1, díl 2, s. 254–256.

²¹ Platonov, „Borba s pustyně“, s. 276.

²² Čechonadskih, „Soviet Epistemologies“, s. 159 (pozn.).

Platonovovy myšlenky rovněž úzce souvisejí s tradicemi ruského kosmismu: ve Fjodorovově díle se objevují velké zavražovací projekty i sluneční energie.²³ Platonov mohl být rovněž obeznámen s pracemi souvisejícími s tím, co je často označováno za vědecký proud ruského kosmismu, jako například s texty Vladimira Vernadského, autora pojmu biosféry a předchůdce environmentálních věd.²⁴

Zatímco mnohé myšlenky Platonovových článků o přírodě a technice jsou založeny na jeho vlastních zkušenostech z let, která strávil v melioračních ústavech, a se snahami o technické inovace (obdržel několik patentů), stroj, který měl v jeho konceptu solární energie hrát ústřední roli – elektromagnetický rezonátor-transformátor –, zůstal neuskutečněn. Jak úspěšné, tak i neúspěšné postupy jeho vynalézání líčí jeho rané literární práce silně kladoucí důraz na téma elektřiny. Inspirace pro tento stroj jsou nejasné; Konstantin Kaminskij přesvědčivě argumentuje, že může souviset s pracemi Wilhelma Ostwalda, které byly do ruštiny přeloženy v prvních desetiletích 20. století.²⁵

Jak tvrdí Thomas Seifrid, Platonovovy rané texty nejsou oproti běžné představě jednoznačně optimistické.²⁶ Přestože vychvaluje vědu a lidské vědomí, je si Platonov dobře vědom mezí našeho vědění a komplexní povahy přírody. Lidstvo nemůže změnit zákony přírody, ale musí je poznat, aby mohlo přírodu využívat. Jediný způsob, jak si přírodu podrobit, je přizpůsobit se jí a přistoupit k ní nepřímou, oklikou. V článku „O vědě“ z roku 1920 píše:

Člověk se proti přírodě obrací prostřednictvím jí samé, bije ji nástroji jejích zákonů. Neznásilňuje ji, ale přizpůsobuje se jí. Když člověk poznal mrtvou moc sil světa, směřuje je, jelikož není v jeho silách přímo je změnit, proti jiným silám nepřátelským životu – a tak si je podmaňuje, nepřímou je mění a poráží je.²⁷

Proces poznávání přírody je ovšem nesnadný; příroda je komplexní a nelze ji redukovat na jediný princip; podobné generalizace jsou charakteristické pro idealistickou buržoazní vědu. Platonov vedle toho zřejmě pocítuje potřebu překračovat mechanistické nakládání

²³ Viz např. Nikolai Fedorovich Fedorov, *What Was Man Created For? The Philosophy of the Common Task*, přel. Elisabeth Koutaissoff a Marilyn Minto (Lausanne: Honeyglen Publishing/L'Age d'Homme, 1990), s. 33–37, kde je obojí diskutováno v kontextu ruského hladomoru roku 1891.

²⁴ Viz Seifrid, *A Companion*, s. 56. Spřízněnost mezi Vernadským a Platonovem rozvíjí převážně ruský badatel Konstantin Baršt. Jádrem Platonovova myšlení bylo však formováno ještě před publikací Vernadského *Biosféry* v roce 1926.

²⁵ Viz Konstantin Kaminskij, *Der Elektrifizierungsroman Andrej Platonovs: Versuch einer Rekonstruktion* (Köln: Böhlau Verlag, 2016), s. 122 a násl. Sr. rovněž jeho argumentaci proti myšlence Valerije Podorogy, která jej spojuje s Teslou, a proti představě Konstantina Baršta, který jej spojuje s Maxem Planckem.

²⁶ Seifrid, *Andrej Platonov*, s. 41–42.

²⁷ Platonov, „O nauce“, in *Sočinenija*, sv. 1, díl 2, s. 33–34, zde 34. Srov. kritiku generalizací v článku „Kultura proletariata“.

s přírodou; v „Životě do konce“ načrtává vizi nového zemědělského věku, v němž bude člověk zkoumat každou jednotlivou rostlinu, a dokonce část rostliny a důvěrně pozná jejich „charakter, duši, potřeby a nemoci“²⁸ místo toho, aby chápal celý život uniformně.

V eseji „Kultura proletariátu“ z roku 1920 Platonov poznamenává:

Nedávno jsem četl starou knížku jednoho učeného fyzika, kde téměř s jistotou říká, že podstatou přírody je elektrická energie. Nejsem vůbec učený člověk, ale nad přírodou jsem také přemýšlel, jak jsem uměl, a takové absolutní závěry jsem vždycky nenáviděl. Víím, jak je snadné je přijmout, a také víím, jak je příroda nepředstavitelně složitá a že je ještě brzy, aby si člověk osvojil pravdu; ještě si to nezasloužil, a není pána, který by byl tak lakotný na mzdu jako příroda.²⁹

Ve *Šťastné Moskvě*, kterou napsal o více než deset let později, Platonov tuto nenávisť vůči snadným tvrzením zopakuje; vypravěč prohlásí o Sartoriovi: „příroda byla podle jeho propočtů komplikovanější než takové momentální vítězství, nedala se shrnout do jediného zákona“,³⁰ a postaví ho tak proti naivnímu Sambikinovi, který si myslí, že pochopil podstatu věcí. Myšlenka o lakotě přírody se ve třicátých letech rovněž vrátí v podobě konceptu „přísného uspořádání“ přírody.

Dialektika přírody v člancích z třicátých let

V roce 1934 Platonov napsal filosofický esej „O první socialistické tragédii“, který je někdy označován za „environmentální manifest“.³¹ Esej byl určen pro svazek komentářů, který byl zamýšlen jako dodatek k obsáhlé kolektivní publikaci oslavující završení dvou pětiletok. Iniciátorem nerealizované publikace byl Gorkij, jenž tehdy v Platonově životě hrál komplikovanou úlohu cenzora a ochránce a měl rozhodující slovo pro osud jeho publikací.³² Gorkij se rozhodl Platonova do svazku zahrnout a poslal ho se spisovatelskou brigádou do Turkmenistánu, aby sledovali a popisovali tamní budování socialismu včetně projektů, jež se týkaly zavlažování pouště Karakum odkloněním toku řeky Amudarji. Výsledkem této cesty byla povídka „Takyr“, která úspěšně vyšla, a ukončila tak období úplného zákazu Platonovova publikování (a zároveň mu umožnila vstup do Svazu sovětských spisovatelů). Platonov popsal své zkušenosti v krátkém

²⁸ Platonov, „Žizň do konca“, s. 181.

²⁹ Andrej Platonov, „Kultura proletariata“, in *Sočiněnija*, sv. 1, díl 2, s. 90–100, zde 92–93. Můžeme si nicméně povšimnout, že se Platonov přeče ve svých vlastních novinových člancích podobně obecných tvrzení neuchránil.

³⁰ Andrej Platonov, *Šťastná Moskva*. Přel. Alena Machoninová. (Praha: Baobab, 2021), s. 65.

³¹ Erley, „The Dialectics of Nature in Kara-Kum“, s. 738.

³² Nina Malygina, „Iz istorii otnošenij M. Gorkogo i A. Platonova: kontekst i podtekst“, *Filologičeskij klass* 2, č. 52 (2018), s. 83–87, zde 86.

článku „Horká Arktida“ a obecnější, filosofičtější význam jim propůjčil v eseji „O první socialistické tragédii“.³³ Zveřejnění druhého textu Gorkij pro jeho pesimismus zamítl. Nepublikovaný text byl později odsouzen svazem spisovatelů.³⁴

V tomto eseji Platonov načrtává specifickou dialektiku přírody založenou na myšlenke rovnováhy. Přesouvá důraz od kosmického poslání člověka k otázce mezi techniky a přírody. V odkazu k tradičním textům popisujícím ruskou zem jako „velikou a bohatou“ prohlašuje:

[Příroda] není veliká ani bohatá. Přesněji řečeno, je tak přísně uspořádána, že své bohatství a velikost ještě nikomu neodevzdala. To je dobře, jinak by lidé v minulosti všechnu přírodu dávno rozkradli, vyplývali, opájeli by se jí tak, že by z ní nic nezbylo: chuť by se našla vždycky. Stačilo by, aby fyzický svět neměl jeden svůj zákon, pravda základní zákon – dialektiku – a během pár století by ho lidé dočista a zbůhdarma zničili. Ba co víc, i bez lidí by se příroda v takovém případě sama úplně zlikvidovala.³⁵

Vlivem tohoto „přísného uspořádání“ se zrodila technika – pokus vyzrát na přírodu, narušit její zákon rovné směny a dosáhnout přebytku. Zákon dialektiky, který nedovoluje, aby byla příroda zničena, však nelze překonat. Technika dosahuje jen Pyrrhova vítězství. Jak Platonov uvádí, příroda se pomstila³⁶ za rozvoj výrobních sil hromadným umíráním a utrpením, čímž naznačuje souvislost mezi imperialistickou etapou kapitalismu a rozvojem produktivity. Přestože poukazuje na socialismus jako možné řešení střetu mezi technikou a přírodou, text končí spíše pesimisticky. Jediným navrhovaným řešením je zřejmě kázeň, trpělivost a střídmost.

Text můžeme skutečně chápat jako polemiku s Gorkého názory na přírodu. Gorkij ve třicátých letech zveřejnil řadu textů, v nichž vyhlašoval velice doslovně chápaný boj s přírodou a nadřazenost člověka. V jednom z nich například navrhuje zničení všeho, co nemá pro člověka přímý užitek:

Pokrýt písečné stepi zeleným pokryvem, zasadit na nich lesy, zavlažit vyprahlé země říční vodou atd. Všude je třeba vysázet školky [...] Spontánní síla přírody vytváří masy parazitů – s tím se naše rozumná vůle nesmí smířit: krysy, myši,

³³ Zmínit bychom měli také novelu *Džan*, napsanou po Platonovově druhé cestě do Turkmenistánu v roce 1935.

³⁴ K osudům eseje viz např. Erley, „The Dialectics of Nature in Kara-Kum“, a rovněž komentáře editorů k ruským publikacím obou verzí eseje (viz dále).

³⁵ „O první socialistické tragédii“ (s. 113 tohoto svazku).

³⁶ To může být odkaz na Engelsův „podíl práce na polidštění opice“, jak byl diskutován v Sovětském svazu ve třicátých letech (viz Erley, „The Dialectics of Nature in Kara-Kum“, s. 737).

ysli působí hospodářství země obrovské škody a ztráty, dosahující pravděpodobně stovek milionů rublů. [...] Slepé úsilí přírody rozmnožovat na Zemi všemožné zbytečné či přímo škodlivé smetí – to úsilí musí být zastaveno, vyškrtáno ze života.³⁷

Motiv boje s přírodou a radikální transformace přírody v duchu krajního antropocentrismu byl ve třicátých letech přítomný i u dalších spisovatelů.³⁸ Na tomto pozadí se Platonovova starost o meze přírody zdá výjimečná. Neměli bychom však zapomínat, že přestože sovětští spisovatelé byli především stoupenci prometheovského zmocňování se přírody, mnozí vědci, včetně Vernadského, tehdy otevřeně vyjadřovali obavy ohledně mezi čerpání přírodních zdrojů.³⁹

Měli bychom si ovšem připomenout, že článek „O první socialistické tragédii“ existuje nikoli jen v jedné verzi, ale ve dvou, a srovnání s druhou, delší verzí ukazuje významné odlišnosti.⁴⁰ Otázka techniky byla téměř rozřešena: jsme na prahu racionální regulace a transformace světa, absolutní moci nad přírodou. Důraz se přesouvá k otázce ideologie. Je socialistická společnost na tuto technologickou změnu připravena, nebo tato změna způsobí neodvolatelnou katastrofu? Hlavním zájmem druhé verze textu už není praktická možnost vítězství nad přírodou, ale nakonec otázka mravní výchovy, otázka „socialistického srdce“, jež je podle Platonova vlastní společenské organizaci (toto téma se nachází už v povídce z roku 1921 „Markun“, kde hrdina povídky nakonec uznává souvislost neúspěchu svého vynálezu s vlastním sobectvím). Nesrovnalosti obou verzí statě „O první socialistické tragédii“ odhalují Platonovovo váhání nad možnostmi socialistického rozvoje a přecházení mezi ontologickými a morálními interpretacemi jeho obtíží.

I lopuchy touží po komunismu: *ubohý život* jako jádro Platonovovy revoluční ekologie

Platonovův obraz „přísně uspořádané“ a lakotné přírody má původ v jeho zkušenosti s utrpením a bídou. Příroda, jak ji známe – příroda, v níž budujeme komunismus –, je krutá, poznamenaná smrtí a utrpením. Jak poznamenává Oxana Timofejeva:

³⁷ Maxim Gorkij, „O borbe s prirodou“, gorkiy-lit.ru/gorkiy/articles/article-173.htm.

³⁸ F. R. Shtil'mark a Roberta Reeder, „The Evolution of Concepts about the Preservation of Nature in Soviet Literature“, *Journal of the History of Biology* 25, č. 3 (1992), s. 429–447, zde 431 a n.

³⁹ Viz Douglas R. Weiner, *Models of Nature: Ecology, Conservation, and Cultural Revolution in Soviet Russia* (University of Pittsburgh Press, 2000), s. 44–45.

⁴⁰ Rukopisná verze byla v ruštině otištěna v roce 1991 pod názvem „O socialistické tragédii“ („O socialističeskoj tragedii“, in „Iz neopublikovannogo“, *Novyj mir* 1 (1991), s. 145–147); v angličtině v roce 2011 v *New Left Review*. Druhá existující verze, psaná na stroji, výrazně delší a považovaná za pozdější a propracovanější, byla publikována v roce 1993 („O pervoj socialističeskoj tragedii“, *Russkaja literatura* 2 (1993), s. 200–206). Její anglický překlad byl při vydání z roku 2013 zařazen do jednoho svazku se *Štátnou Moskvou*, viz Andrey Platonov, „On the First Socialist Tragedy“, přel. Robert Chandler, Elizabeth Chandler, Angela Livingstone, Nadya Bourova a Eric Naiman, in *Happy Moscow* (London: Vintage Books, 2013), s. 153–157. Gorkij znal delší verzi.

Platonov často psal o životě a jeho chudobě. *Ubohý život* je život zvířat a rostlin, ale také lidí, kteří budují štěstí a komunismus právě z tohoto života. Chudoba je stavem, v němž má život být hlavním, nebo dokonce jediným možným materiálním zdrojem, univerzální látkou existence, užívanou při produkci všeho.⁴¹

Koncept ubohého života nabízí klíč k Platonovým zdánlivým rozporům mezi citlivostí k otázkám životního prostředí a jeho prometheovskou uzurpací. Vybízí-li nás k boji s přírodou, pak „příroda“ zde znamená přísné uspořádání života, které máme povinnost změnit. V Platonových textech jsou zvířata, rostliny i sama země těžce pracující, vyčerpané bytosti a v tom se podobají proletářům:

Čepurný pohladil lopuch – i on touží po komunismu; všechn plevel je jedině družné souručenství žijících rostlin. [...] tráva, která zrovna tak jako proletariát odolá jak žáru života, tak smrti pod sněhovými spoustami.⁴²

Lidi Platonov někdy popisuje jako vrchol života.⁴³ Lidé však pocházejí ze země a zůstávají její částí. Neexistuje žádný dualismus lidských a ostatních živých bytostí. Tuto kontinuitu často zdůrazňují Platonovy popisy proměn, v nichž se zvířata antropomorfizují a lidé animalizují.⁴⁴ Pro Platonova nejsou zvířata karteziánské stroje: trpí stejně jako lidé, nebo – protože jim chybí rozptylující schopnosti vědomí – ještě více.

Nadto žijeme jen díky velkorysosti ne-lidského života, který je připraven sdílet svůj život, tělo a duši s druhými: v opakujících se popisech požívání masa Platonov prohlašuje, že zvířecí maso živí nejen naše těla, ale také duše, protože zvíře odevzdává svou duši i tělo.⁴⁵ V novele *Džan* se Platonov opakovaně vrací k myšlence, že lidstvo kolem sebe z fyzického i duchovního hlediska potřebuje živé bytosti.⁴⁶ Jejich hodnota se tím však nevyčerpává:

⁴¹ Oxana Timofeeva, *The History of Animals: A Philosophy*, Bloomsbury Collections (London: Bloomsbury Academic, 2018), s. 154.

⁴² Andrej Platonov, *Čevengur*, přel. Anna Nováková (Praha: Argo, 1995), s. 258–259.

⁴³ Viz např. Andrej Platonov, „Poslednij vrag“, in *Sobranije sočiněnij*, sv. 1, díl 2, s. 22.

⁴⁴ Platonov zobrazuje nejen lidské tváře trpících zvířat, ale zvířata znázorňuje také činná v procesu budování socialismu, jako například medvěda v *Kotlovanu*, který pracuje jako kovář a vyčistí vesnici od kulaků. Jsou případy i opačných procesů, kdy se lidské bytosti v nelidském prostředí připodobňují zvířatům (nejčistším příkladem je *Hnojný vítr*, odehrávající se v nacistickém Německu).

⁴⁵ Viz Timofeeva, *History of Animals*, s. 157.

⁴⁶ Ta se vyskytuje i v Platonových denících z té doby (viz Andrej Platonov, *Zapisnyje knižki. Matěrialy k biografii* (Moskva: Nasledije, 2000), s. 155). Je však třeba poznamenat, že zvířecost u Platonova někdy obsahuje i negativní důraz, zejména v souvislosti se sexualitou. Viz Hans Günther a Sergey Levčhin, „A Mixture of Living Creatures: Man and Animal in the Works of A. Platonov“, *Urbandus Review* 14 (2011/2012), s. 251–272, zde 268–270.

[...] i v očích želvy je zádumčivost a v trnkovém keři je vůně, svědčící o velké vnitřní hodnotě jejich existence, která nepotřebuje dodatkem lidskou duši. Možná že potřebují od Čagatajeva malou pomoc, ale shovívavost nebo soucit nepotřebují...⁴⁷

Byla by však chyba spojovat, tak jako to činí Robert Chandler,⁴⁸ Platonova s hlubinnou ekologií. Oxana Timofejeva oprávněně Platonova vykládá v protikladu k hlubinné ekologii a poukazuje na revoluční humanismus a proměnu přírody jako ústřední myšlenky Platonovových představ o zvířatech.⁴⁹ Je výmluvné, že Čagatajev, hrdina novely *Džan*, mluví o důstojnosti zvířat bezprostředně poté, co tvrdil, že zvířata nejsou vždy nešťastná a že jejich žalostný stav musí být nenormální. Pasáž bychom měli vykládat ve světle dalšího úryvku ze stejné novely:

Liduprázdná poušť, velbloud, a dokonce i toulavá ubohá tráva – to všechno přece musí být významné, velké a vítězné; ubohé bytosti v sobě chovají i svou druhou, šťastnou sudbu, kterou tak naléhavě potřebují – proč by se jinak tolik plahočily a stále na něco čekaly?⁵⁰

Tou šťastnou sudbou, nutnou a nevyhnutelnou, ale současně bolestně neuskutečnou – je komunismus.

*

V *Zrneck času* Fredric Jameson poznamenává, že pro Platonova je utopie „kolektivním výrazem nouze v nejbezprostřednější formě spíše než jakousi planou koncepcí dokonalého, již lze přiložit k tomu, co je snesitelné či co dokonce není ani tak zlé“.⁵¹ Právě to ji odlišuje od tradičnějších utopií, které „testují“ alternativní reality, a vnáší do ní dystopický prvek. Platonovovo myšlení o přírodě, formované zkušeností se suchem a hladomorem, můžeme snad charakterizovat následovně: nemůže být plně utopické, protože je zrozené z bezprostřední nouze.

Ztrátu optimistického a vítězného tónu – přítomného, byť ne jednoznačně, v Platonovově raných novinových článcích a povídkách – bychom neměli chápat jako odmítnutí snů o lepším životě. Vzpomeňme na „Život do konce“, jeden z Platonovových nejpodivnějších novinových článků, jež jsme již krátce zmínili. Text začíná scénou hladu včetně popisu, jak se děloha matky stala hrobem mrtvému plodu. Platonov pak pokračuje vizí

⁴⁷ Andrej Platonov, „Džan“, in Dcery pouště, přel. Anna Nováková (Praha: Lidové nakladatelství, 1982), s. 233–254, zde 312.

⁴⁸ Robert Chandler, „The Last Caspian Tiger“, *Index on Censorship* 34, č. 1 (1 February 2005), s. 120–124, zde 122.

⁴⁹ Timofeeva, *The History of Animals*, s. 165–66.

⁵⁰ Andrej Platonov, *Džan*, s. 239.

⁵¹ Fredric Jameson, *The Seeds of Time* (New York: Columbia University Press, 1994), s. 101.

nové, organické vědy „individuálního poznání rostlin“, jež povede k tomu, že si člověk bude „pěstovat chléb v květináči“, a končí zodpovězením technických otázek, jež vnesli čtenáři k jeho článku o zavlažování. Mimochodem pak poznamenává: „Chtěl jsem napsat o životě, který nechce skončit, anebo chce skončit v nesmrtelnosti. Nyní však život nechce nesmrtelnost, ale chce umřít zítra namísto dnes.“⁵² V trpělivé každodenní práci budování socialismu v tragických podmínkách „přísného uspořádání“ světa není utopie odmítána. Lze ji pouze nechat stále se vznášet ve vzduchu, tak jako vždy přítomný obzor.

Platonovovo pojetí přírody, rámované touto pozdrženou utopií, představuje komplexní směs prvků. Jednu věc však Platonov vidí jasně, a to jsou katastrofální následky kapitalistického vývoje, vykořisťování země, rostlin, zvířat, a jejich vyústění ve válce. „Svět bez SSSR by se nepochybně sám od sebe zničil v průběhu příštího století,“ prohlašuje v článku „O první socialistické tragédii“.⁵³ Vidíme, jak se tato slova naplňují, přestože naděje, které upínal k Sovětskému svazu, nemůžeme sdílet. Jeho starost, jak se těmto důsledkům vyhnout v socialistické zemi – sahající od požadavků na specificky socialistickou energii po navrhovanou kázeň a zdrženlivost –, je našim dnešním diskuzím možného rozvoje překvapivě blízko.

Přeložil Jan Táborský

⁵² Platonov, „Žizň do konca“, s. 180–181.

⁵³ Platonov, „O socialističeskoj tragedii“ in „Iz něopublikovannogo“, s. 146. Jde o citát z kratší verze textu, nikoli z textu přeloženého v tomto čísle *Kontradikcí*.